

Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban¹

A magyar pártvezetés teljesen magáévá tette a szovjet pártvezetés helyzetértékelését a nemzetközi helyzet „fokozódásáról” és a harmadik világháború kitörésének lehetőségéről. A magyar katonai célok között Jugoszlávia fontos helyet foglalt el. Jugoszlávia önállósuló politikáját, a nyugati világ országhoz való közeledését a legsúlyosabb vádakkal illették. Ezek a politikai torzulások maguk után vonták a magyar hadsereg-fejlesztési tervek fokozott ütemű gyorsítását és irreális méretű bővítését. A hadműveleti elképzelések alapján kidolgozott tervekben fontos szerep jutott a magyar-jugoszláv határszakasz megerősítésének, műszaki biztosításának, illetve később a határszakaszon kiépített erődvonalnak.

Először az ország déli határának műszaki biztosítása, drótakadályokkal való lezárása történt meg. Már 1949 elején megkezdtek a déli és a nyugati határvonalnál a „határvédelem műszaki alátámasztását.” Ez a műszaki akadály egy- és kétsoros drótkerítésből állt. 1949 decemberében a határőrség – amely 1945-től a kommunista párt befolyása alatt állt – kivált a honvédség kötelékéből és az Államvédelmi Hatóság alárendeltségébe került. Ez azt jelentette, hogy a határvédelem belső funkciói kerültek előtérbe, melyek arra voltak hivatva, hogy az ország lakosságát megakadályozzák a határ megközelítésében és átlépésében.²

1949 nyaráig 227,5 kilométer kettős drótkerítést és 194,55 kilométer egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később, összesen 942 559 folyóméter hosszúságban, aknazárral egészítették ki,³ 572 139 folyóméteren 49 M. gyalogsági taposóaknákat, 343 752 folyóméteren pedig 49 M. érintőaknákat felhasználásával; 26 658 folyóméteren vegyes aknamezőt telepítettek, összesen mintegy 2 000 000 aknát.⁴

1949-től 1955 végéig folyamatos volt az aknasítás és az aknasűrűség növelése, mert a 49 M. taposóaknákat – amelyek élettartama csak 1–2 év volt – 1952-től cserélni kellett. 1949-ben az aknamezőket a drótakadályok közé telepítették, ám ez nem vált be, ezért 1952-től a különösen „veszélyeztetett” szakaszokat többsoros aknamezővel látták el.

A magyar-jugoszláv vegyes bizottság a műszaki záruk megszüntetéséről folytatott tárgyalásain megállapította, hogy a záruk fenntartása rossz hatással van a kapcsolatok rendezési folyamatára. Kedvezőtlenül befolyásolja a határ menti lakosság életkörülményeit, különös tekintettel a földek megművelését. Megállapították, hogy Jugoszlávia részéről már 1955 májusában megkezdődött az aknamezők felszámolása.

1956 májusában az osztrák kommunista párt is kéréssel fordult az MDP Központi Vezetőségéhez a határzárak megszüntetése érdekében. A Magyar Népköztársaság kormánya nyilatkozataival és az osztrák semlegesség gyors elismerésével kifejezésre is juttatta, hogy szélesíteni kívánja a jószomszédi kapcsolatokat.

A Magyar Népköztársaság kormánya 1955. szeptember 1-jei határozatával rendelte el a taposóaknák felszedését és a robbanóanyagok összegyűjtését. Ez azt jelentette, hogy a műszaki zár teljes területén ki kellett irtani az aljnövényzetet, le kellett bontani a drótkerítéseket, fel kellett szedni a gyalogság elleni taposóaknákat és a helyszínen meg kellett, semmisíteni az érintőaknákat.⁵

A kormánydöntés alapján a BM Határőrség és a Magyar Néphadsereg műszaki csapatai 1955 októberében hozzákezdtek a határzárak eltávolításához.⁶ A határőrség parancsnokának a Belügyminisztériumhoz küldött jelentése szerint a 3., 4. és 5. kerület szakaszain az aknamentesítést 1955. november 26-án kezdték meg és 1955. december 13-ig a három kerületben 185 851 m² területet mentesítettek és 10 322 db aknát semmisítettek meg.⁷ Az intenzív mentesítési munka azonban csak 1956. március 26-tól indult. Akkor született meg ugyanis az Országgyűlés határozata, és a Minisztertanács rendelete a határzárak eltávolításáról; a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium döntése nyomán elkészültek a mentesítés végrehajtására vonatkozó konkrét elképzelések.

Tervek

A konkrét tervezés lényegében 1955. november 22-én indult, az után, hogy a belügyminiszter a honvédelmi miniszter segítségét kérte a déli határon lévő műszaki záruk felszámolásához. Az átirat szerint a határőrség műszaki erői már megkezdtek a munkát, de szükségesnek ítélték a honvédség segítségét is. Az erre vonatkozó tervet a Belügyminisztérium 1955. december 3-án terjesztette a Honvédelmi Minisztérium elé.⁸ A terv szerint a záruk eltávolítását a határőrség végzi, melynek során a déli szakaszon 630 km kétsoros drótakadályt kell felszámolni, s a közöttük és előttük telepített 950 000 taposóaknát és 2 500 érintőaknát felszedni és hatástalanítani. A mentesítendő terület – 10 m szélességgel számolva – 6 300 000 m², azaz 1095 katasztrális hold. A határőrség az aknamentesítésre 120 műszaki katonával,

a drótakadály eltávolítására 320 határőr sorkatonával rendelkezik, így a feladatot 469 nap alatt tudná megoldani. A munkák gyorsítására a határőrséget 300 fővel kellene megerősíteni, melyre a HM Műszaki Főnökség szerint a 2. önálló aknakutató zászlóalj volna a legmegfelelőbb. Az így megerősített határőrség 140 nap alatt hajthatná végre a felszámolást.⁹

A mentesítési munkák érdekében más jellegű feladatok is megoldásra vártak. Részletes műszaki felderítés után, az okmányok – az aknamezők törzskönyvei – alapján, meg kellett határozni a telepítés rendszerét. Ezután következhetett a részletes tervek egyeztetése és felterjesztése a Belügyminisztériumhoz 1956. január 15-ig.

Végre kellett hajtani továbbá az aknamentesítésben résztvevő személyi állomány kiképzését, amire a terv szerint két hónap állt rendelkezésre a nagyatádi határőrzászlóalj területén, a 2. önálló (honvéd) aknakutató zászlóalj tematikája alapján, ám a BM Határőrség műszaki szaktisztai állományával.¹⁰

A határőrök munkáját a Határőr Parancsnokság, a 2. önálló aknakutató zászlóaljat az MN Műszaki Főnökség irányította, az egységes vezetést a két minisztérium részéről létrehozott szűk csoport végezte volna.

A mentesítés a terv szerint 1956. március 15-től 1956. április 6-ig Felsőszölnöktől délnyugati irányba haladt volna az Őriszentpéter–Nemesnép irányban, október 19-ig pedig a Lenti–Kübekháza irányban, a mentesítő erők települési helyeinek pontos meghatározásával. A fenti elképzelések mind a létszáma, mind a mentesítendő területek elosztására vonatkozóan változhattak.

Az MN Műszaki Csapatok parancsnokának 01612/5. sz. feladatterve rögzítette a végrehajtó szervezeteket és meghatározta a szükséges létszámot:¹¹

- a VI. hadtest területén (112 km hosszúságban) 150 tisztt, 76 tiszthelyettes, 504 honvéd, 40 tartalékos tisztt, 280 tartalékos honvéd, összesen 1050 fő;
- a IX. hadtest területén (88 km hosszúságban) 112 tisztt, 54 tiszthelyettes, 373 honvéd, 30 tartalékos tisztt, 210 tartalékos honvéd, összesen 779 fő;
- a III. hadtest területén (86 km hosszúságban) 99 tisztt, 48 tiszthelyettes, 319 honvéd, 30 tartalékos tisztt, 210 tartalékos honvéd, összesen 706 fő;
- a határőrség műszaki zászlóalja (142 km hosszúságban) 54 tisztt, 17 tiszthelyettes, 600 honvéd, összesen 671 fő;
- az aknakutató zászlóalj (100 km hosszúságban) 48 tisztt, 12 tiszthelyettes, 400 honvéd, összesen 460 fő.

Összességében 538 km hosszúságban 463 tiszttel, 207 tiszthelyetessel, 2196 honvéddal, 100 tartalékos tiszttel és 700 tartalékos honvéddal, összesen 3666 fővel számoltak a tervek.¹²

A déli határszakasz aknamentesítése

A BM Határőrség országos parancsnoka 1956. március 10-i, a belügyminiszter-helyetteshez felterjesztett javaslatában a déli határszakasz mentesítésével kapcsolatban a következőket írta: „a déli határszakaszon az aknamezők és a drótakadályok eltávolítását 558 km hosszban kell elvégezni.

Ehhez rendelkezésre áll: egy határőr műszaki század, (a kerületek műszaki szakaszai), a vezényelt állományból felállításra kerülő önálló határőr műszaki zászlóalj három századdal, 15 fő tűzszerész a BM légoltalmi zászlóalj állományából, valamint a honvédségtől a 2. önálló aknakutató zászlóalj, teljes létszámával és 120 főnyi erősítéssel.”¹³

Az MN műszaki parancsnok – aki teljes felelősséggel tartozott a mentesítés végrehajtásáért – pontosan meghatározta a végrehajtó műszaki csapatok állományát, a mentesítésre történő felkészítés feladatait, a mentesítendő határszakaszokat és a határidőket.

Figyelembe véve, hogy a mentesítés terén a Magyar Néphadsereg műszaki csapatai közül a 2. önálló aknakutató zászlóalj rendelkezett a legtöbb tapasztalattal, őket jelölte ki a mentesítő állomány kiképzőjévé. A zászlóalj ugyanis 1955 őszén már hajtott végre próbamentesítést, és kialakította az aknamentesítés eszközeit és módszereit, illetve 1956 februárjában, Marcaliban, kiképzett mintegy 150–160 tisztt és tiszthelyettest is a különböző műszaki alakulatok állományából.

A műszaki parancsnok 1956. április 17-i parancsa értelmében az aknakutató zászlóaljnak a mentesítő erők felkészítése után a déli határszakaszon 101 km hosszban kellett végrehajtania a mentesítést.

A parancs rögzítette a sávhatárokat és meghatározta a végrehajtás határidejét (kezdés 1956. március 28-án; befejezés 1956. június 20-án).

A kiképzés terén elrendelte 800 fő tartalékos felkészítését, valamint a hadtest és hadosztály műszaki zászlóaljak segítségére azok 60 fővel való megerősítését a mentesítés teljes időtartamára.¹⁴

A zászlóalj a kiképzés megkezdése előtt, 1956. március 17-én Marcaliból áttelepült Szegedre (a karhatalmi tiszthelyettes Iskolába). Március 28-án kezdték meg a mentesítést a Kübekházától keletre eső területen és a Tisza bal partjánál, és április 16-án fejezték be. Ez idő alatt 15 km-es szakaszon 19 711 gyalogság elleni aknát semmisítettek meg.

A zászlóalj április 17-én áttelepült Hódmezővásárhelyre, ahol a hadosztály műszaki zászlóaljak kiegészítésére bevonultatott tartalékos állomány kiképzését végezte. A 800 fő tartalékos 10 századba szervezve érkezett a helyőrségbe. A kiképzésre, a mentesítendő rendszernek megfelelően, 10 századgyakorlóteret kellett berendezni április 24-én 18.00 óráig. A szükséges aknaanyagot a határőrség szolgáltatta, a többi anyagot Hird településről szállították át április 18–19-én.

A kiképzés 1956. április 23-tól 1956. május 12-ig tartott. Az összes kiképzési idő 128 óra volt, melyből 10 órát robbantásra, 10 órát aknaismeretre, 88 órát az aknamentesítés ismertetésére és gyakorlására fordítottak. Ez alatt az idő alatt elsajátították mindazokat a fogásokat, amelyek szükségesek voltak a mentesítés biztonságos végrehajtásához.

A tartalékosok kiképzése után az aknakutató zászlóalj május 17-től a Tisza jobb partján folytatta tevékenységét. A déli határszakaszon négyszer települt át, naponta 1600–2000 folyómétert tisztított meg, és Madarason fejezte be a munkát. Kübekháza és Madaras között 91 500 folyóméternyi területet mentesített, 97 600 gyalogsági taposóaknát és 25 érintő aknát semmisített meg. Ezt követően áttelepült a nyugati határszakaszra.¹⁵

Az önálló határőr műszaki zászlóalj 1956. április 21-ig Nagyatádon folytatott kiképzést, majd átvonult Gara körzetébe, ahol június 15-re befejezte a mentesítést.

A hadtestek műszaki zászlóaljainak április 25-től június 15-ig tervezett, de július 20-ra elhúzódtott tevékenységéről a BM Határőrség Országos Parancsnokságának 1956. március 28. intézkedése ad tájékoztatást.

A zászlóaljak kezdő települési helyei (kezdő pontjai): 29. műszaki zászlóalj Katymár, 92. műszaki zászlóalj Gerechátmajor, 53. műszaki zászlóalj Kásás, 19. műszaki zászlóalj Szentborbás, 15. műszaki zászlóalj Péterhida, 14. műszaki zászlóalj Somogyudvarhely, 82. műszaki zászlóalj Tótszerdahely, 67. műszaki zászlóalj Tornyiszentmiklós, 68. műszaki zászlóalj Nemesnép, 30. műszaki zászlóalj Szalafő. A munkát a zászlóaljak a kezdőponttól nyugati irányba haladva, a saját terveik alapján végezték.¹⁶

A nyugati határszakasz mentesítése

A Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium jelentései szerint a nyugati határszakaszon a határőrség önálló zászlóalja (1956. május 9-től), a 2. önálló aknakutató zászlóalj (1956. július 27-től), illetve a hadtestek műszaki zászlóaljai (a 6. hadtest négy műszaki zászlóalja 1956. június 1-től) vettek részt a műszaki záruk felszámolásában. Az aknakutató zászlóalj 1956. július 23-án indult el és 24-én este érkezett meg az új munkaterületre, a sorokpolányi erdőbe.¹⁷

A nyugati határszakaszon telepített robbanó aknazáruk és a nem robbanó műszaki záruk (drótakadályok) a földrajzi körülmények miatt lényegesen eltértek a déli szakaszon telepített záraktól. A domborzati viszonyok és a terep fedezete, a buja növényzet nagyon megnehezítette a felderítést és a mentesítést. Különösen az érintőaknák okoztak sok gondot, ezért olyan, új módszert kellett kidolgozni, ami lehetővé tette a biztonságos munkát. Az eljárást a zászlóalj személyi állományával egynapos foglalkozás keretében ismertették meg, és csak ez után (július 27-én) kezdődhetett a terep mentesítése, ám így is történtek sérülések, elsősorban a nehéz terepviszonyok miatt. Komoly gondot okozott a Szentpéterfa község határában, a nagymázsai őrs területén rendszertelenül telepített aknák felszedése, amit a sűrű növényzet és a kemény talaj is nehezített.

A zászlóalj a nyugati határszakaszon, négy őrs területén, 36 850 folyóméter hosszban mentesített, melynek során megsemmisített 5 769 gyalogsági taposóaknát és 2 435 érintőaknát. Mentésítetlen területet nem hagyott hátra. A munkát szeptember 19-én fejezte be,¹⁸ a két határszakaszon, összesen 128,4 km-en, 104 359 taposóaknát és 2 460 db érintőaknát semmisített meg. A kimagasló teljesítményért 224 fő kapott kitüntetést.

Az önálló határőr műszaki zászlóalj a nyugati határszakaszon az első ütemben, május 9-től 21-ig, két század erővel, a magyar-osztrák vízügyi egyezményben foglaltak szerint, a Pinka folyó mentén, hét helyen, összesen 12 km-en számolta fel a műszaki zárat. Ez idő alatt a zászlóalj két százada Sopron térségben előkészítő munkát végzett.

A második ütemben a zászlóalj a Fertőrákos–Tőzeggyár, a harmadik ütemben a Tőzeggyár–Rajka szakaszon, majd Nagycenk–Peresznye területén; végül a Nagycenk–Fertőrákos (a soproni zsák) közötti szakaszon végezte el a mentesítést.

A nyugati határszakaszon történő mentesítési munkálatokban a honvédség részéről a 6. hadtest 82., 67., 68. és 30. műszaki zászlóalja vett részt. Munkájukat július 1-jén a déli határról végrehajtott áttelepüléssel kezdték meg. Munkaterületük a magyar-jugoszláv-osztrák hármashatártól (a Pinka folyó körzetének kivételével) Kőszeg térségéig terjedt.

A kormány által elrendelt mentesítési feladatok végrehajtását mind a Honvédelmi Minisztérium mind a Belügyminisztérium fokozott figyelemmel kísérte, és jelentést kért a Magyar Néphadsereg műszaki parancsnokától a munka állásáról. A jelentés megállapítja, hogy a déli és a nyugati határszakaszon folyó aknamentesítésben a Magyar Néphadseregtől 11 műszaki zászlóalj, a BM Határőrségtől pedig 1 határőr műszaki zászlóalj vett részt, összesen 3 666 fővel. Az eltelt időszakban:

- a 3. hadtest zászlóaljai 78 850 folyóméterrel végeztek, elmaradásuk 98 000 folyóméter (45 %);
- 6. hadtest zászlóaljai 72 032 folyóméterrel végeztek, elmaradásuk 75 000 folyóméter (28 %);
- a 9. hadtest zászlóaljai 115 887 folyóméterrel végeztek, elmaradásuk 68 000 folyóméter (62 %);
- a 2. önálló aknakutató zászlóalj 70 156 folyóméterrel végzett, elmaradása 30 000 folyóméter (70 %).

A Magyar Néphadsereg összesen 336 925 folyóméterrel végzett, hátra volt még 271 000 folyóméter (51 %), a határőr műszaki zászlóalj 66 008 folyóméterrel végzett, hátra volt még 293 000 folyóméter (30 %). Összesen 402 923 folyóméter mentesítése készült el, hátra volt még 564 000 folyóméter (40%). A Magyar Néphadsereg erőire további 271, a BM Határőrségre 293 km várt még.¹⁹

A munkák befejezésére vonatkozóan a jelentés rögzítette: a Minisztertanács által meghatározott határidő (augusztus 15.) az adott körülmények között nem tartható, mert:

- a rendkívüli események miatt több esetben szüneteltetni kellett a munkát;
- a mentesítés egyes fogásait újból gyakorolni kellett;
- bár a hadtest műszaki erői (1956. augusztus 1-től) 13 zászlóaljból álltak, de állományuk kis létszámú volt; a tényleges munkát végzők száma zászlóaljanként 80–120 fő volt, így a honvédségi műszaki zászlóaljak összlétszáma csak 1 300 főt tett ki;
- több napos kiesést idézett elő a rendkívüli nehéz terep és a rossz időjárás;
- az úgynevezett „kizárt területek” nagyságát a határőrség nem tudta megadni, így azokkal nem számoltak, a munka folyamán ugyanakkor egy további 60 km nagyságú terület mentesítését is el kellett végezni;
- a határőrség a tervezettnél két héttel később kezdte el a munkát;
- a rendszertelen telepítés miatt – amiről semmilyen okmány nem állt rendelkezésre – a munka lassan, fokozott óvatossággal haladt.

Mindezeket figyelembe véve a munka augusztus 15–20. közötti befejezése várható, de csak abban az esetben, ha a zászlóaljakhoz bevonultatott állomány a feladat elvégzéséig visszatartható. Amennyiben a tartalékos állomány július 15-én leszerelne, és helyette a Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének helyettese a 12. műszaki dandártól kirendeli a 97. és 111. műszaki zászlóaljat (összesen 374 fő), a munkák 1956. szeptember 20-ra fejeződnek be. A befejezés ideje azért tolódna ki, mert így az aknamentesítésben résztvevők létszáma az Magyar Néphadsereg részéről 454 fővel csökkenne. Ez a megoldás az előbbi 1 700 000 Ft-tal szemben 4 526 000 Ft többletkiadással járna.²⁰

A katonai felső vezetés az utóbbi mellett döntött és 1956. július 20-ával kirendelte a két alakulatot a műszaki zárok mentesítésére.²¹ A 800 tartalékos 1956. augusztus 1-én leszerelt.

A műszaki zárok déli és nyugati határszakaszon végrehajtott felszámolásáról szóló összesített jelentésből megállapítható, hogy a Magyar Néphadsereg és a Belügyminisztérium kirendelt műszaki csapatai 1956. március 28-tól 1956. október 20-ig 774 km-en mintegy 700 000 db taposó-, illetve érintőaknát hatástalanítottak. A munkák során 35 fő szenvedett sérülést.

A déli és a nyugati határszakasz teljes aknamentesítésének végrehajtásáról a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter 01458. számú, a Központi Vezetőséghez, a Minisztertanácshoz és a Honvédelmi Tanácshoz felterjesztett jelentése²² ad megbízható tájékoztatást, amely szerint a műszaki alakulatok 1956. szeptember 18-ra befejezték a műszaki zárok teljes eltávolítását. Ennek során összesen 1018 km hosszú műszaki zárat távolítottak el. A munkák során 2 fő meghalt, 17 fő súlyosan, 20 fő könnyebben megsérült.

Az 1956-os forradalom leverését követően a szovjet és a magyar párt- és állami vezetés megállapította, hogy „annak kiváltásában a nyugati államok és Ausztria aktív közreműködésének” is jelentős szerepe volt. Ezért a forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. március 22-i határozata alapján a honvédelmi miniszter elrendelte a nyugati országhatár műszaki zárral való lezárását, és az újraaknásítás végrehajtását. Így a nyugati határ mentén 1962 végére 282 km új típusú műszaki zár épült. Az osztrák határ teljes lezárását 1963-ra fejezték be.

Jegyzetek:

- ¹ HL.MN.MP/EP.; HL.MN.II.ö.aku.zlj.; HALASSY; Műszaki utasítás; Aknatelepítés; Aknamentesítés.
² GÁSPÁR 1989; GÁSPÁR 1996
³ SUBA
⁴ SUBA: op. cit. 140. p.
⁵ Az akkor érvényben lévő utasítások az Aknatelepítési és mentesítési eszközök 137. pontja és a Műszaki utasítás 308. pontja tiltották a gyalogság elleni taposóaknák kézzel való felszedését és hatástalanítását. A mentesítés végrehajtása rendkívül bonyolult és veszélyes volt. Ez arra készítette az aknakutató zászlóalj parancsnoki állományát, hogy olyan módszereket dolgozzon ki, amelyek ilyen körülmények között is biztosítják a balesetmentes végrehajtást.
⁶ A Honvédelmi Tanács 1955. december 19-én kelt 88/031/1955. sz. határozatával utasította a Belügyminisztert, hogy a déli határszakaszon lévő műszaki zárat szüntesse meg. HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279. ö. e. 266. doboz.
⁷ HL.MN.MP/EP iratai, 1957/T/109., 128.
⁸ HL.MN.MP/EP iratai, 1957/T/109., 128. ö. e.; 1967/T/279. ö. e. 266. doboz.
⁹ HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279. ö. e. 266. doboz.
¹⁰ HL.MN.2. ö. aku. zlj. iratai, 1956/T/91. doboz.
¹¹ HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279. ö. e. 266. doboz.
¹² Egyes források szerint a tervezet figyelembe veszi, hogy az 1955 októberében kezdődött mentesítés 1956 márciusáig már jelentős területet hatástalanított. Érdekes, hogy a tervezet nem ad magyarázatot arra, hogy két határszakasz – melynek teljes hossza megközelíti a 1000 km-t – mikor és kik által került mentesítésre.
¹³ HL.MN.2. ö. aku. zlj. iratai, 1956/T/91. doboz.
¹⁴ Műszaki Parancsnokság. Végrehajtási utasítás a 2. ö. aku. zlj. részére a mű. záruk eltávolítására (1956. 07. 19) HL.MN.2. ö. aku. zlj. iratai, 1956/T/91. doboz.
¹⁵ A 2. ö. aku. zlj. összefoglaló jelentése az 1956. 03. 17–10. 19. közötti időszak aknamentesítéséről. HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
¹⁶ HL.MN.MP/EP iratai, 1957/T/109., 128. ö. e.; 1967/T/279., 266. doboz.
¹⁷ HL.MN.2. ö. aku. zlj. iratai, 1956/T/91. doboz; HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
¹⁸ HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
¹⁹ Loc. cit.
²⁰ Amit a 0635/56. 06. 30. sz. jelentés mutat: HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
²¹ A Műszaki Parancsnokság 0687/56. 07. 19. sz. utasítása. HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
²² HL.MN.MP/EP iratai, 1967/T/279., 266. doboz.
²³ LÉKA

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

TANULMÁNYOK

- SUBA — SUBA János: A szocialista határőrizet egyik eszköze az aknazár. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XI.évf. (2005) 13.sz. 139-143.p. A tanulmány korábbi változata 1998. februárjában Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság Csendőrség-történeti Szakosztálya által szervezett tudományos rendezvénysorozat I. szimpozionján. A publikált tanulmány az előadás javított bővített és átdolgozott változata.

KÉZIRATOK

- GÁSPÁR 1989 — GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956*. Egyetemi doktori disszertáció (ZMNE). Kézirat, Budapest, 1989.
GÁSPÁR 1996 — Idem *A magyar határőrség szolgálati tevékenységeiben ható elvek érvényesülése és változásai 1945-től az 1980-as évekig*. Kandidátusi értekezés (ZMNE). Kézirat, Budapest, 1996.
HALASSY — HALASSY Gábor: *Az MN Műszaki Főnökség rövidített története 1944–1980*. HL.MN. KGY. A. II/b-31.
LÉKA — LÉKA Gyula: *Magyarország déli és nyugati határain létesített műszaki záruk, erődrendszerek felszámolása, a „vasfüggöny” lebontása*. HL.TGY. A. VIII /E-3.

SZABÁLYZATOK

- Műszaki utasítás — *Műszaki utasítás* s.l., s.a., s.n. A kiadványt nem tekintették publikusnak, valószínűleg a Honvédelmi Minisztérium Műszaki Csoportfőnöksége házi sokszorosító gépének segítségével állították elő a szükséges példányszámot.
Aknatelepítés — *Aknatelepítés és mentési eszközök* s.l., s.a., s.n. A kiadványt nem tekintették publikusnak, valószínűleg a Honvédelmi Minisztérium Műszaki Csoportfőnöksége házi sokszorosító gépének segítségével állították elő a szükséges példányszámot.
Aknamentesítés — *Az aknamentesítés kitűzésének módszerei* s.l., s.a., s.n. A kiadványt nem tekintették publikusnak, valószínűleg a Honvédelmi Minisztérium Műszaki Csoportfőnöksége házi sokszorosító gépének segítségével állították elő a szükséges példányszámot.

LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

- HL.MN.MP/EP. — Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereg Műszaki Parancsnokság Erődítési Parancsnokság iratai.
HL.MN.II.ö.aku.zlj. — Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereg 2. önálló aknakutató zászlóalj.
HL.MN. KGY. — Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereg Kéziratgyűjtemény.
HL.TGY. — Hadtörténeti Levéltár Tanulmánygyűjtemény.